

ТЕМА 11.
МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ
(початок)

1. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ «ВИКЛАДАЧ-СТУДЕНТ»

Навчання — це не просто передача інформації, знань, а складні людські взаємини
В.О. Сухомлинський

Процес здобуття освіти у вищій школі — явище складне, багатогранне, динамічне. Його специфіка зумовлюється передусім розширеним спілкуванням, найбільшою, на думку Антуана де Сент Екзюпері, розкішшю на світі. Для викладача ця розкіш — не що інше, як професійна необхідність. З його допомогою здійснюється взаємовплив двох рівноправних суб'єктів — викладача й студента.

Ефективність цього взаємовпливу буде лише в тому випадку, коли у викладача переважатимуть позитивні естетичні почуття як показник людяності, гуманності, творчості, а відтак — працездатності та її результативності. Цей бік педагогічної професії близько стикається з мистецтвом, що завжди є поєднанням таланту й майстерності. Майстерність, як правило, — результат вишколу. Останній акумулює в собі кращі традиції і досвід багатьох поколінь, розвиває і підсумовує природні задатки студента та викладача, дає їм необхідні знання й навички, організовує і розвиває талант, робить його гнучким і чутливим до будь-якого творчого завдання

Аналізуючи досвід педагогічної діяльності представників педагогічної школи, варто сказати, що викладачеві недостатньо знань основ наук і методики навчально-виховної роботи. Незаперечний той факт, що всі знання і практичні уміння викладача можуть передаватися студентам лише завдяки живому й безпосередньому спілкуванню з ними. Для багатьох викладачів очевидна

істина: студенти нерідко переносять ставлення викладача на предмет, який він викладає. На цих стосунках вибудовується складна й об'ємна піраміда навчання і виховання, через них відбувається проникнення педагога в душевний світ студентів, щоб виробити у них первинні навички співтворців власної особистості. Саме ці взаємовідносини, їх мистецькі, моральні, психологічні, технологічні складники не завжди усвідомлюють педагоги як вартісний засіб удосконалення їхньої педагогічної діяльності.

Складовою педагогічної майстерності викладача є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання: зробити складну тему заняття цікавою, а процес її вивчення — привабливим; створити щире спілкування в аудиторії, встановити контакт, досягти взаєморозуміння зі студентами; сформувати в них відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення викладача зумовлені насамперед **функціями**, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головні із них⁷:

а) **комунікативна** — встановлення і регуляція взаємовідносин між викладачем та студентами, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку студентів;

б) **психологічна** — створення умов для забезпечення психологічної свободи студента, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;

в) **пізнавальна** — забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації студентами, формування в них особистісно-го, емоційно-ціннісного ставлення до знань;

г) **організаційна** — забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності студентів.

Психологічна функція мовлення викладача тісно пов'язана з функцією комунікативною, але має дещо інші завдання. Можна сказати, що ці завдання якоюсь мірою психотерапевтичного характеру — створення умов для забезпечення психологічної свободи, вияву індивідуальної своєрідності, зняття соціальних затисків, які заважають цьому.

Йдеться передусім про ситуації, коли виникає потреба психологічно захистити студента: підкреслити повагу до нього як особистості, піднести його авторитет, зняти страх перед можливою

невдачею, заохотити зусилля для досягнення успіху. Мовлення викладача в цих ситуаціях може бути тим інструментом, за допомогою якого знімається невпевненість студента в собі, ініціюються його активність, творчість, вселяється віра в можливості самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності. Вибір мовленнєвих моделей викладачем тут здійснюється не з позиції «ви повинні», «зобов'язані», а з позиції «ви маєте право».

Наступна функція педагогічного мовлення — *забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації студентами*. Відомо, що є пряма залежність між комунікативними особливостями мовлення викладача і характером пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення нового матеріалу. Мовлення викладача може допомогти зробити цю діяльність активною, цікавою для студента, а може ускладнити сприймання, поставити студента в позицію пасивного спостерігача на занятті.

Комунікативні здібності й уміння — це вміння спілкуватися, обмінюватися інформацією і на цій підставі встановлення педагогічно доцільних відносин з учасниками педагогічного процесу. Основні засоби спілкування — слово, мова, міміка і жести. Іноді залучаються різні наочні прилади, технічні засоби. Основні компоненти комунікативного процесу:

- сприйняття і розуміння іншої людини, але разом з тим і уміння «подавати себе», самовиражатися;
- вміння наближувати точки зору — свою і співрозмовника, настрій;
- вміння керувати спілкуванням, вносити в нього потрібні корективи.

Ці вміння виступають як узагальнена властивість особистості — товариськість. Педагогічне спілкування вирішує ті самі завдання навчання і виховання, що й педагогічна діяльність, використовуючи засоби взаємодії з тими, яких навчають, створює атмосферу праці викладача.

Педагогічне спілкування містить у собі завдання і засоби взаємодії зі студентами, прийоми самоаналізу.

Виділяють такі етапи спілкування:

- орієнтація в ситуації спілкування;
- прояв ініціативи або комунікативна атака;
- самоконтроль у спілкуванні;
- здійснення спілкування, аналіз його результатів.

Ці вміння також є важливими психологічними показниками професійної компетентності педагога:

- інтерес до особистості того, кого навчають;
- однакове співробітництво з усіма студентами;
- педагогічний такт;
- товариськість;
- знання гуманістичних норм своєї професії і дотримання їх.

Важлива психологічна характеристика педагога — творчість у спілкуванні, пошук нових завдань і способів взаємодії зі студентами. У процесі спілкування педагог опановує новими сторонами професійної позиції:

- «психотерапевт»;
- гуманіст;

— фасилітатор.

Індивідуально-психологічні особливості тих, кого навчають, і педагогічних ситуацій вимушують викладача вищої школи бути витриманим, тактовним, вміти володіти собою. Сукупність усіх цих якостей визначається як емоційна стійкість. Її відсутність — одне з істотних протипоказань педагогічної професії.

Ось як описує доцільну комунікативну поведінку педагога

І.А. Зязюн: «Мовлення викладача має відповідати низці педагогічних вимог, а саме: бути логічним, доступним, чітким, переконливим. І річ тут не тільки в тому, щоб забезпечити активне сприйняття його студентами. Педагогічна доцільність мовлення викладача на певному етапі заняття полягає в тому, щоб не тільки передати студентам знання, а й сформувати в них емоційно- ціннісне ставлення до них, викликати потребу керуватися цими знаннями у своєму житті, зробити їх основою власних переконань, Розв'язати це завдання викладач зможе лише тоді, коли він буде не просто інформувати, транслювати знання, а й впливати на свідомість, почуття студентів, спонукати їх до співроздумів і співпереживань під час сприйняття навчального матеріалу. Основним засобом діяльності викладача при цьому є мовлення»⁸.

Поставимо запитання: «Чи завжди можна зустріти такого викладача, який володіє відповідною технікою спілкування?». На жаль, у масовій викладацькій практиці — не завжди. Ми можемо спостерігати заняття, на яких мовлення викладача перенасичене штампами, сухими фразами з підручника; воно не спрямоване на студентів, не звернене до їхнього розуму, серця, а в кращому випадку орієнтує на засвоєння мінімуму навчальної інформації. Знання студентів залишаються формальними. Невизначене мовлення викладача, невідповідність його невербальної поведінки (мімі-

ки, пантоміміки, пози) змістові того, про що він говорить, не сприяють активізації навчального слухання студентів. У таких випадках кажуть, що викладач не створив умов для того, щоб студенти змогли осмислити знання як особисту цінність. Викладач не спонукав їх до роздумів над почутим, не збудив емоційних переживань, почуттів, які супроводжували б процес пізнання нового. Скажімо так — особистість студента, його мотиви навчання, орієнтації, інтелект, емоційно-вольова сфера не були включені повністю в процес сприйняття нових знань. Якусь нову інформацію студенти отримали, але ці знання лишилися в їхній свідомості лише як сума абстрактних понять, не пов'язаних з їхнім реальним буттям, інтересами, хоча зазначимо, що формально викладач свою функцію виконав, виклавши студентам програмний матеріал.

На ефективність пізнавальної діяльності студентів впливає також їх *самопочуття на занятті, психолого-емоційний стан*. Студенти, які відчувають себе впевнено, спокійно, розкуто, активніші в пізнанні, мають більше можливостей для творчої діяльності. Тому зрозуміла думка сучасних вчених про те, як важливо створити на занятті кожному умови для успіху. У розв'язанні цих завдань величезне значення має мовлення викладача, стиль його комунікативної поведінки. Якщо вона будується на засадах коректності, поваги до студента, розуміння його індивідуальності, то краще забезпечується його розвиток, тому що він відчуває себе особистістю, в його діяльності зацікавлені викладачі, інші студенти.

Протилежний ефект виникає тоді, коли мовлення викладача перенасичене наказами, заборонами, що супроводжується інтонаціями незадоволення, роздратованості «вчительські» вирази зі словами «помовчіть», «перестаньте», «сидіть тихо», «припиніть», «закрийте роти». Не надає натхнення студентам і звичка деяких викладачів перебивати відповіді оціночними репліками негативного характеру «Ви, як завжди, нічого не робите», «І куди тільки дивляться ваші батьки?», «Вам цього не зрозуміти» тощо). На перший погляд ці безвинні викладацькі вислови дисциплінарного характеру мають на меті застерегти студентів від непередуманих дій. Однак таке сприйняття мовлення вчителя помилкове. Воно призводить не тільки до руйнування відносин між викладачем та студентом, а й до зниження пізнавальної активності студентів, а інколи й інтересу до навчання взагалі. Нерідко студенти, знаючи особливості такої мовленнєвої поведінки

викладача, вже ніяк не реагують на зауваження навіть тоді, коли вони доцільні.

2. ПЕДАГОГ ЯК НОВАТОР

Не може бути хорошим вчитель, який не володіє мімікою, який не може надати своєму обличчю потрібного виразу або стримати свій настрій
А. С. Макаренко

Педагогічну діяльність слід ототожнювати з театром одного актора. Тому для педагога важливо усвідомити принципи театральної дії, її закони. При цьому може добре прислужитися система К.С. Станіславського, яка розглядає органічну природу театральної творчості через природу людини-творця, актора. У ній вперше розв'язується питання свідомого оволодіння підсвідомим, довільним процесом творчості, виявом таланту особистості в діяльності. Система К.С. Станіславського — наука не лише про акторську творчість, а й про те, як, спираючись на об'єктивні закони, плекати, розвивати, збагачувати різні здібності, і не лише сценічні. Вона — важливий засіб підвищення коефіцієнта корисної дії у творчій діяльності.

Той, хто працює на педагогічній ниві, стикається з тим, що в теорії педагогіки немає розділу, присвяченого розвитку практичних вмінь на підсвідомому рівні. Якоюсь мірою цьому може зарадити театральна педагогіка. Однак своєрідно, завдяки постійному тренінгові. Здібності на рівні підсвідомості формуються постійною напруженою працею.

Для педагогічного мистецтва, найбільш спорідненого з театральним у виконавському цілеспрямованні, є питання «Як поставити рівень підсвідомого в рівень свідомого, і використовувати це для досягнення найефективнішого науково-педагогічного і виховного результату?».

В даному випадку, звичайно, на першому місці в оволодінні майстерністю мистецького впливу на аудиторію, вирішальна роль належить наявності природних задатків виконавців мистецької дії, а лише потім здатність удосконалювати їх, яка набувається в процесі навчання, виховання, практичної діяльності.

Що ж таке педагогічний талант? Таких визначень достатньо в історико-філософських, педагогічних, етико-естетичних дослідженнях. Однак у цьому разі нас більше цікавить проекція визначення таланту в театральній педагогіці на педагогічну діяльність. У визначенні таланту має остаточно визначитись і подібність акторського та педагогічного мистецтва.

Скористаймося поглядом В.І. Немировича-Данченка: «Мистецтво актора складне до надзвичайності, і дані, за допомогою яких актор оволодіває глядачами, різнобічні: заразливість, особиста чарівність, правильність інтуїції, дикція, пластичність, краса жесту, здатність до характерності, праця, любов до справи, смак тощо»¹.

Безумовно, ці властивості необхідні і педагогові — основній дійовій особі в театрі одного актора. Брак бодай однієї з перелічених ознак зменшить педагогічну впливовість. Іншими словами, педагогові не завадить мати найкращі складники обдарованого актора.

Слід підкреслити ще одну важливу рису таланту в мистецтвах, які ґрунтуються на спілкуванні, — *заразливість*. Відомо, що за кожною людиною, за її творчими здобутками прихована неповторність з її своєрідністю і відмінностями. Особливий вияв цієї неповторності спостерігаємо в умінні однієї людини заражати інших переконаністю, вербальною дією, почуттями. Завдяки заразливості спрацьовує головний закон міжособистісного спілкування — закон сумісності.

К.С. Станіславський неодноразово визначав заразливість актора як особистісну чарівність, як силу притягання: «Чи знаєте ви таких акторів, яким варто лише з'явитися на

¹ Немирович-Данченко В.І. Статті. Речі. Беседи. Письма. — М., 1952. —

сцені, і глядачі їх уже люблять? За що? За красу? Але часто-густо її немає. За голос? І його нерідко бракує. За талант? Він не завжди заслуговує захоплення. За що ж? За ту невловиму властивість, яку ми називаємо чарівністю. Це привабливість, яку не можна пояснити, як у актора, у якого навіть недоліки перетворюються на чесноти, які копіюють його шанувальники. Ця властивість називається «сценічною», а не життєвою чарівністю»².

Що ж може бути причиною популярності багатьох викладачів серед своїх студентів? Впадає в очі одна повторюваність, що чарівність — невід’ємна риса і педагога. Вона може не збігатися з життєвою, кінематографічною, телевізійною і навіть сценічною. Це специфічна педагогічна чарівність. У деяких педагогів переважає інтелектуальна чарівність. У їхніх очах, рисах обличчя, поставі, рухах, в усій істоті відбивається робота думки, мудрість, шляхетність духовних інтересів. У інших переважає чарівність наївності, дитячої безпосередності. Є педагоги з чарівністю

трагічності, комічності, піднесеності. Важливо, щоб чарівність у педагогічній діяльності викликала позитивні естетичні почуття, найважливіші чинники сумісності суб’єктів навчально-виховного процесу.

У спілкуванні педагог мусить обов’язково збагачувати студентів інтелектуально, морально, естетично, діяльнісно. Звичайно, педагог цього не виконає або виконає недоброякісно, якщо не володітиме *системою вмінь, навичок*, необхідних для правильного пізнання й оцінки інших людей. Спілкування обов’язково передбачає формування у педагога та студентів образів одне одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування; воно несе в собі естетичну характеристику — зовнішню і внутрішню подібність учасників спілкування, зумовлює певне до себе ставлення; у спілкуванні виявляється і поведінковий компонент — слова і справи, адресовані педагогом учням і навпаки. Ці три компоненти — пізнавальний, естетичний і поведінковий — нерозривно пов’язані між собою.

Аналіз навчально-виховних дій талановитих викладачів показує, що однією з важливих передумов педагогічної сумісності є сила естетичних почуттів, сила переживань педагога на рівні фахової і сугестивної дії. Чим яскравіші, різноманітніші переживання педагога на лекції, семінарському чи практичному занятті, тим більше він самоутверджується в свідомості студента. Робота педагога — завжди *творчість*. Поза естетичним почуттям вона немислима. Тому розвиток почуттєвої сфери педагога, формування його естетичного досвіду — найважливіший із складників його педагогічної майстерності.

У педагогічній діяльності взаємини з аудиторією залежать від самопочуття педагога. Його виникнення як у актора, так і в педагога ускладнюється тим, що і тому й іншому майже постійно доводиться працювати з відомим матеріалом, а захопитися уже знайомим і звичним дуже важко. Постає питання: як зберегти себе у творчому благополуччі і подати матеріал, неначе вперше? Як зробити постійно повторюваний процес по-новому творчим?

Творче самопочуття в педагогічній чи акторській дії з відомим, повторюваним матеріалом завжди хвилювало і практиків, і теоретиків. Не випадково про це писав К. Д. Ушинський: «Повторюючи двадцятий раз одне й те саме, вчитель, звичайно, не може говорити з тим натхненням, яке збуджує симпатію і увагу слухачів; а тим часом він не має жодної методики, яка допомогла б йому відчувати і підтримувати цю увагу». І до цього часу в педагогіці бракує таких методик, за винятком, щоправда, театральної педагогіки.

Творчому самопочуттю і актора, і педагога, особливо в перші роки їхньої творчої діяльності, заважає м’язове напруження. Своєрідні судоми м’язів найбільше руйнують органіку творчої природи, погіршують здатність мислення, заважають вияву естетичних почуттів. Тому таким важливим є для актора і педагога розслаблення, або релаксація. У цьому може зарадити лише спеціальний тренінг.

3. МЕТОДИ ЗАВОЮВАННЯ УВАГИ

Педагогічний процес ставить перед пересічним педагогом вимогу — він, педагог, повинен володіти арсеналом засобів для донесення студентам свого досвіду. Ці засоби завжди індивідуальні, неповторні. Крім слів, голосу, інтонації, в розпорядженні педагога є ще жест, рух, ритміка тощо. Але найперше і найвагоміше — очі! Насамперед вони допомагають приковувати до себе увагу.

Психологія педагогічної майстерності виділяє кілька методів завоювання уваги аудиторії, одні з них — пасивний і агресивний¹¹.

Пасивний метод полягає в тому, щоб фокусувати увагу аудиторії на своїй особистості. Послідовним, логічно струнким роздумом, поміркованою почуттєвістю збирається увага аудиторії в єдину педагогічну дію.

Агресивний метод протилежний пасивному. Цим шляхом ідуть сильні, розумні, експресивні педагоги, їх почуття і воля звільняються через інтелект могутнім плином і миттєво привертають до себе увагу аудиторії. З тренованою переконаністю такий педагог неначе гіпнотизує слухачів. Хоч у цілому гіпнотизування й короточасне, однак різними засобами його можна підтримувати стільки, скільки потрібно для розв'язання педагогічної задачі. Інколи для цього використовуються темпоритми і своєрідна педагогічна монотонність. За допомогою яких педагог ніби «врубується» у свідомість слухачів, присипляючи, а потім напружуючи її, доводячи себе і слухачів до кульмінації почуттєвих переживань. Ця кульмінація і сприяє формуванню установок і переконань особистості, їх вияви зумовлюються тренованістю педагога, рівнем його психотехніки.

Зрозуміло, що кожний педагог виробляє свої індивідуальні засоби, користуючись якими він гранично наближається до одухотвореності і досягає найвищого ступеня.

Педагогічна дія у навчально-виховному процесі вигідно відрізняється від такої ж дії в театрі наявністю постійного колективу. Тому педагогові, справляючи вплив на особистість, важливо використовувати психологічну силу колективу, пам'ятати про постійний рух колективу, «закон поступу» його, безперервний розвиток.

Один з принципів організації і виховання в колективі — «принцип паралельної педагогічної дії». «Виховуючи окрему особистість, ми повинні дбати про виховання всього колективу. Практично ці два завдання вирішуватимуться лише спільно і лише в одному загальному цілепокладанні».

Керуючи колективом, спрямовуючи його діяльність, педагог повинен володіти певними якостями, що сприяли б його сумісності з колективом і окремими студентами, які входять до нього. Передусім це вміння володіти собою, керувати своєю поведінкою. Цілком зрозуміло, що педагога слід спеціально готувати до цього.

Дослідник проблем поведінкової активності педагог В.А. Кан-Калік пропонує дотримуватися певних загальних правил для оптимізації спілкування з студентами¹²:

- до аудиторії заходити бадьорим, упевненим, енергійним;
- загальне самопочуття в початковий період спілкування бадьоре, продуктивне, впевнене;
- наявний комунікативний настрій: яскраво виражена готовність до спілкування;
- енергійно виявляється комунікативна ініціатива, емоційний настрій на діяльність, прагнення передати цей стан студентам;
- в аудиторії створюється необхідний емоційний настрій;
- здійснюється органічне керування власним самопочуттям у проведенні заняття і спілкуванні з студентами (рівний емоційний настрій, здатність до керування самопочуттям, незважаючи на несприятливі обставини, тощо);
- домагатися продуктивності спілкування;
- здійснюється керування спілкуванням (оперативність, гнучкість, відчуття власного стилю спілкування, уміння поєднувати спілкування з методом впливу);
- мова (яскрава, образна, педагогічне доцільна, висококультурна);
- міміка (енергійна, виразна, педагогічно доцільна);

— пантоміміка (виразна, адекватна жестикуляції, пластична, насичені емоційно жести).

До переліченого слід додати бодай дві пропозиції:

— блискуче знання матеріалу;

— чітке дотримання міри.

4. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА

Як організувати самонавчання? Поміркуймо над цим, визначивши орієнтовні напрями самостійної роботи з удосконалення власного мовлення.

Готуючись до публічного виступу в інститутській аудиторії, намагайтеся визначити для себе, для кого і з якою метою ви будете говорити, які роздуми, почуття ви хотіли б викликати у своїх слухачів, яку атмосферу створити, яким повинен бути інтонаційний малюнок, ритм, темп вашого мовлення.

Спробуйте, конструюючи свою розповідь, використати різні описи, деталі, уривки з художньої літератури, власні оцінки та враження. При цьому не забувайте про вимогу виправданого використання зображальних засобів.

Самоконтроль розвитку комунікативних умінь, здібностей, соціальних установок у спілкуванні. Якщо умовою продуктивної комунікативної поведінки викладача є його індивідуальний стиль спілкування, то в процесі професійного самовиховання важливо не тільки розібратися в питаннях техніки комунікації, а й з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні. Для цього спробуйте відповісти щиро на питання, чи думаєте ви про партнера у процесі спілкування, чи намагаєтесь побачити ситуацію його очима, чи допомагаєте йому спілкуватися, чи вам цікавий сам процес спілкування з людиною чи його результат, чи завжди розуміють вас люди, з якими ви спілкуєтесь, чи намагаєтесь ви зрозуміти їх.

Продуктивна мовленнєва комунікація викладача передбачає також розвиток у нього низки спеціальних здібностей:

1) *соціально-перцептивних* (розуміти внутрішній стан партнера через сприйняття його зовнішньої поведінки, вигляду);

2) *здібності до ідентифікації* (здатність поставити себе на місце іншої людини й передбачити її можливу реакцію);

3) *саморегуляції, вольового впливу, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні.*

Звичайно це лише програма самоосвіти майбутнього викладача з удосконалення навичок і вмінь професійно-педагогічного мовлення, яку можна завжди доповнювати.

Наведемо погляд І.А. Зязюна, який зробив значний доробок в напрямку педагогічної майстерності, як можна навчитися керувати собою, яка внутрішня і зовнішня техніка допомагає викладачеві в цьому¹³?

За його визначенням, педагогічна техніка — це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу.

Тобто це — володіння комплексом прийомів, який допомагає викладачеві глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіхів у виховній роботі. У поняття «педагогічна техніка» містять дві групи складових.

Перша група пов'язана з умінням викладача керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування уміння соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, темпом мовлення).

Друга група пов'язана з умінням вплинути на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням, організація колективних творчих справ тощо.

Складові першої і другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття викладача, або на вміння це почуття адекватно виявити зовні. Тому ми слідом за театральною педагогікою будемо умовно поділяти педагогічну техніку на зовнішню і внутрішню відповідно до мети її використання.

Внутрішня техніка в створення внутрішнього переживання особистості, психологічне настроювання викладача на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття.

Зовнішня техніка у втілення внутрішнього переживання особистості вчителя в його тілесній природі міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Внутрішня техніка

Психоемоційний стан викладача не є особистою справою, бо його настрій відбивається і на студентах, і на колегах, впливає на стосунки в аудиторії, створює певну атмосферу у навчанні. Досягти оптимального внутрішнього стану у педагогічній діяльності важко, бо сама вона емоційно напружена, «це робота серця і нервів, це буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил».

Викладач повинен вміти зберігати працездатність, володіти ситуаціями для забезпечення успіху в діяльності і збереження свого здоров'я. Для цього важливо працювати над таким синтезом якостей і властивостей особистості, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність:

- педагогічний оптимізм;
- впевненість у собі, відсутність страху перед аудиторією;
- вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість).

Усі ці якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності. В основі її — позитивне емоційне ставлення до себе, студентів, праці. Саме позитивні емоції активізують, надихають викладача, надають йому впевненості, зумовлюють почуття радості, позитивно впливають на стосунки з студентами, колегами. Негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривожність, страх, підозру.

Викладачеві треба вміти грати, причому не тільки зовні. Доброзичливий вираз обличчя потрібний не лише для того, щоб настроїтися на мажор. Він збуджує центри позитивних емоцій і створює хороший настрій. При такій грі прийоми поведінки закріплюються і характер змінюється. Тому не можна ходити з похмурим, нудьгуючим обличчям навіть тоді, коли настрій у вас поганий.

Зовнішня техніка викладача

Для успішного творчого процесу варто знати про поєднання внутрішнього змісту діяльності і зовнішнього його вияву. Тому педагог повинен навчитися адекватно й емоційно виразно відбити свій внутрішній стан, свої думки, почуття.

Складовими зовнішньої техніки викладача є вербальні (мовні) й невербальні засоби. Саме через них педагог виявляє свої наміри, саме їх «читають» і розуміють студенти. Розгляньмо докладно невербальні засоби.

Маємо на увазі зовнішні особливості і способи вираження свого «Я» (успадковані — зріст, комплекція, форма носа, розріз очей тощо; сформовані — зачіска, хода, постава, міміка, дикція, одяг тощо). Зовнішній вигляд педагога має бути естетично виразним.

Пантоміміка — виражальні рухи всього тіла або окремої його частини, пластика тіла. Вона допомагає виділити у зовнішності головне, малює образ. Викладач має виробити манеру правильно стояти (ноги на ширині 12—15 см, одна нога трохи висунута вперед). Усі рухи і пози повинні відзначатися витонченістю і простотою. Жест педагога мусить бути органічним і стриманим, без різких широких вимахів і гострих кутів. Перевага віддається округлій і скупій жестикуляції.

Основні вимоги до жестів: невимушеність, стриманість і доцільність. Варто враховувати, що жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше попереджають хід

висловлюваної думки, а не йдуть за нею.

Для того щоб спілкування було активним, слід мати відкриту позу: не схрещувати руки, стояти обличчям до аудиторії, зменшити дистанцію, що створює ефект довір'я. Рекомендуються рухи вперед і назад по класу, а не в сторони. Крок уперед підсилює значущість повідомлення, допомагає зосередити увагу аудиторії.

Міміка — виразальні рухи м'язів обличчя. Ми зазначали, що нерідко вираз обличчя і погляд впливають на студентів сильніше, ніж слова. Жести і міміка, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню.

Студенти «читають» з обличчя викладача, згадуючи його ставлення, настрої, тому обличчя повинно не лише виражати, а й приховувати деякі почуття: не слід «нести» до аудиторії тягар домашніх турбот, негараздів. Слід показувати на обличчі і в жестах те, що стосується справи, сприяє здійсненню навчально-виховних завдань.

Досягнення виразності педагогічної техніки — лише одна із сходинок до педагогічної майстерності.

Виходячи з вище сказаного доречно нагадати парадоксальну істину: педагогічного мистецтва можна якоюсь мірою навчитись, однак це не означає, що з мистецтвом народжується і педагог. Той, хто на все життя обирає педагогічну професію, має володіти бодай трьома особливостями: *вмінням шанувати і любити людей більше за себе; вмінням усе життя поповнювати знання; збагачувати свій досвід, теоретичний, практичний естетичний, умінням передавати цей досвід студентам.*

Ораторська майстерність педагога

Для формування професійної майстерності викладача він повинен володіти прийомами ораторського мистецтва. П'ятдесят років тому відомий спеціаліст з ораторської майстерності Є. Адамов сформулював шість вимог до оратора, які він образно назвав «шість Е», а саме: ерудиція, енергія, емоційність, експресивність, етика, естетика.

1. Ерудиція

Це найважливіша якість оратора. У наш динамічний час нам трапляється мати справу з найрізноманітнішими питаннями, тому актуальним є старе правило: *треба знати небагато про багато чого і багато про небагато.*

Що означає «багато про небагато»? Це знання оратора про предмет його мовлення. А «небагато про багато чого»? Це загальнокультурний рівень. Існує три вимірювачі ерудиції:

- глибина — проникнення до витоків знань зі спеціальності;
- широта — охоплення суміжних галузей знання;
- достовірність — відповідність знань останнім даним науки.

Підкреслимо, що жодна ораторська школа, тренінги, практикуми не допоможуть тому, хто має вузький кругозір та поверхові знання.

2. Енергія

Мовлення має бути енергійним, пружним. Млявий, неенергійний оратор виключається з аудиторії.

3. Емоційність

Це здатність не тільки інформувати, переконувати, а й запалювати слухачів, змушувати їх переживати те, про що говориться. Люди не тільки слухають промову, а й бачать та відчувають її. Слова, що не викликають образів, стомлюють. Емоції мовця впливають на публіку і, навпаки, емотивне сприйняття мовлення слухачами стимулює діяльність оратора.

Емоційній виразності мовлення сприяють дієслова. Наприклад, надають промові динамічності та передають емоційний стан людини такі дієслова:

- *захоплення*: насолоджуватись, милуватись, пишатись, надихатись і та ін.;
- *дивування*: вразитись, дивуватись;
- *любові та ненависті*: обожнювати, боготворити, цінувати, ненавидіти, зневажати та ін.;

- *невдоволення*: нарікати, гарчати, ремствувати, дутися, злитись, обурюватися та ін.;
- *хвилювання*: боятися, переживати, тремтіти, хвилюватись, тріпотіти та ін.;
- *турботи, хвилювання та скорботи*: уболівати, тужити, сумувати, турбуватися, журитись та ін.

Для передачі різноманітних емоційних значень жінки широко використовують різноманітні інтонаційні засоби. У чоловіків палітра інтонаційних фарб бідніша та більш бліда. Їх емоційна зброя, у переважній більшості, вміщується у лексиці та граматичці.

4. Експресивність

Суть цієї вимоги полягає у виразності мовлення, його образності, вмілому використанні стилістичних та риторичних засобів (приказок, прислів'їв, афоризмів, цитат, віршованих рядків, думки відомої людини та ін.).

5. Етика

Простота та відповідальність, природність та доброзичливе ставлення до слухачів, комунікабельність — усі ці якості проявляються по-різному; залежно від індивідуальності оратора, вони повинні стати заслоном від зарозумілості та неповажного ставлення до слухачів. У чому ж може проявитися неповага? У запізненні, порушенні регламенту, недоброзичливому ставленні до реплік та питань, в ігноруванні інтересів та запитів слухачів.

6. Естетика

Це майже найскладніше питання ораторського мистецтва — виступати не тільки змістовно, цікаво, а ще й красиво, естетично привабливо. Чи потрібен артистизм ораторові? Можливо, в тому вигляді, в якому він необхідний для актора, ораторові не потрібний.

Однак елементи артистизму можуть бути корисними. Які саме? Те, що К.С. Станіславський називав «внутрішнім баченням» того матеріалу, який оратор збирається викладати. Важливо працювати над голосом та дикцією. Говорять, що хороша дикція — це ввічливість актора. Але й оратора також.

Враховуючи, що кожен ритор, тим більше оратор, має своє неповторне психологічне обличчя, можна сказати, що існує декілька типів ораторів. Як справедливо підкреслив В.Г. Белінський: «Один оратор панує над натовпом силою свого бурхливого натхнення; другий — обережною грацією викладення; третій — переважно іронією, глузуванням, дотепністю; четвертий — послідовністю та ясністю викладення та ін.».

5. СТИЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Залежно від ставлення педагог обирає найзручніші для нього способи організації діяльності студентів: або він захоплює власним прикладом, або вміло радиться з приводу справи, або ж наказує зробити. Стиль керівництва, як і ставлення, є складником загального стилю спілкування викладача.

За В.А. Кан-Каліком, виділяють головні стилі педагогічного спілкування¹⁴.

1. Спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю. Засадовим для нього є активно-позитивне ставлення до студентів, захопаність у справу, що передається студентам, співроздуми та співпереживання щодо цікавих і корисних заходів. За такими викладачами студенти ходять слідом, бо вони сповнюють їхнє життя радістю, гордістю за успіхи у колективних справах.

2. Стиль педагогічного спілкування, що ґрунтується на *дружньому ставленні*. Демонстрація дружнього ставлення — запорука успішної взаємодії. Цей стиль базується на особистісному позитивному сприйнятті студентами викладача, який виявляє приязнь, повагу до них. Це позитивний стиль спілкування, проте в перспективі його розвитку слід мати творчий союз на підставі захоплення справою. Окремі педагоги неправильно інтерпретують стиль дружби і перетворюють дружні стосунки на панібратські, що негативно впливає на весь навчально-виховний процес.

3. Інколи молоді викладачі, не вміючи встановити дружніх стосунків на ґрунті самовіддачі, вдаються до обмеження спілкування формальними взаєминами і обирають стиль *спілкування-дистанція*. У цих педагогів в цілому може бути позитивне ставлення, але організація діяльності ближча до авторитарного стилю, що знижує загальний творчий рівень спільної з студентами роботи.

4. Спілкування-дистанція є певною мірою перехідним етапом до такого негативного стилю, як *спілкування-залякування*. Вдаються до нього також ті молоді педагоги, котрі не в змозі організувати спільну діяльність, адже для цього потрібні професійні навички. Ось форма ситуативного вияву спілкування-залякування: «Не чекайте на екзамені п'ятірок. Знайте, що двійок вашому курсу, хоч кілька, а буде», «Слухайте уважно, а то зараз викличу...». Така форма спілкування свідчить про те, як діяти не слід. Загалом, жорстка регламентація руйнує творчу атмосферу.